

SZEMPONTOK A CIGÁNY GYERMEKNYELVI SZÖVEGKORPUSZ ELEMZÉSÉHEZ

Réger Zita

MTA Nyelvtudományi Intézete

A jelen írás a szerző másfél évtizedre visszanyúló kutatási programjához kapcsolódik, amely a nyelvi szocializáció egyes részterületeit vizsgálta, magyarországi hagyományos cigány nyelvi közösségekben.

A nyelvi szocializáció kutatása az elmúlt két évtizedben látványosan fejlődő területté vált, amely a fejlődéslelektan, a kulturális antropológia, a nyelvelsajátítás és a pedagógia területén egyaránt klasszikus témakörök egész sorát helyezte új megvilágításba (ld. Schieffelin–Ochs 1986; Réger 1990). Ez a kutatási terület lényegét tekintve nyelvészeti antropológia „fejlődési perspektívában”: a kulturális-szociális identitás és a nyelvhasználat összefüggéseit vizsgálja az egyén fejlődésének látószögéből, egy-egy adott kulturális kontextuson belül. Ennek megfelelően, nyelvi szocializációnak tekintjük azt a folyamatot, amelynek során a gyermekek anyanyelvi közösségükben elsajátítják a nyelv kulturálisan meghatározott használati módjait. A nyelvi szocializáció része és egyben eszköze is a szocializáció folyamatának (Ely–Gleason 1995). A társas kontextusoknak megfelelő nyelvhasználati módok elsajátítása ugyanis egyike azoknak az alapvetően fontos tanulási folyamatoknak, amelyek során egy adott **kultúra** elsajátítása végbemegy.

A cigány nyelvi szocializációs projektum a hagyományos cigány közösségek nyelvi szocializációs eljárásait két részterületen vizsgálta: felnőtt-gyermek interakciókban, valamint a közösségben élő gyermekek egymás közötti kommunikációjában. Az előbbi témakör – a felnőtt-gyermek beszédkapcsolat – vizsgálatának egyes eredményeit több írásban is közzétettem (ld. Réger 1987; Réger–Gleason 1991). A jelen írás a projektum második témakörével: a gyermekközösségeken belüli kommunikáció egyes aspektusaival foglalkozik. Közlebről pedig: egy kiválasztott adatsoport meghatározott szempontú vizsgálatának alapján megpróbál meghatározni bizonyos tágabb szövegtípusokat, „műfajo-

kat”, amelyek alapján a vizsgált gyermekcsoport orális kultúrájának a szövegei osztályozhatók.

A továbbiakban először röviden ismertetem a kutatás módszereit és az adatgyűjtés eredményét: a Cigány Gyermeknyelvi Szövegkorpuszt. Ezután bizonyos műfajleméleti előzmények, illetve heurisztikusan kiválasztott szempontok alapján megpróbálom osztályozni a Cigány Gyermeknyelvi Szövegkorpuszból kiválasztott adatscsoport szövegeit. Végül pedig az elemzés alapján bizonyos feltételezéseket fogalmazok meg az elemzett gyermekfolklor-műfajok mibenlétéről és a hagyományos oláh-cigány beszélési módokkal való összefüggéseikről. A cikkben megfogalmazott feltételezések további kiindulópontként szolgálnak az anyag tervbe vett számítógépes elemzéséhez.

I. Cigány gyermekcsoportok nyelvhasználatának vizsgálata – a Cigány Gyermeknyelvi Szövegkorpusz

A cigány nyelvi szocializáció kérdéseit vizsgáló kutatási projektum a 80-as évek közepén indult, és az anyag feldolgozása jelenleg is folyik. (A projektum részletes leírását ld. Réger 1987.) A kutatás 13 olyan településre terjedt ki, amelyek esetében a korábbi néprajzi, népzenei gyűjtések, kutatások a hagyományos kultúra valamilyen fokú továbbélését bizonyították.

Ami a kutatás módszereit illeti: a gyermekcsoportok kommunikációs szokásainak a vizsgálatában alapvetően a gyermeknyelvi, illetve az etnográfiai kutatásokban alkalmazott adatgyűjtési eljárásokat alkalmaztam (ld. Gleason 1997; Hymes 1972). Ez egyaránt magába foglalta a közvetlen adatgyűjtést, valamint az indirekt – az adatgyűjtő, a megfigyelő személyét lehetőség szerint kikapcsoló – módszer alkalmazását. A közvetlen adatgyűjtés keretében a településeken élő óvodás és iskolás korú, 4–16 éves gyermekektől játékaik felől érdeklődtünk, illetve megkértük őket, hogy tanítsanak meg bennünket azokra a játékokra, amelyeket játszani szoktak. Az interakciókról hangfelvételeket készítettünk. Ezen túl pedig minden alkalmat megragadtunk beszédtevékenységük, játékaik megfigyelésére és rögzítésére.

A közvetett adatgyűjtési módszer abban állt, hogy a gyermekeknek egy magnetofont adtunk, amelyet – többnyire a megfigyelés hatókörén túl – tetszésük szerint használhattak közös játékaik során, szövegeik

rögzítésére. E módszer alkalmazására a kutatás legfontosabb gyűjtőpontján, egy észak-magyarországi város egyik cigánytelepén volt módunk. Az itt dolgozó munkatárs, Szegő Judit – aki egyidejűleg egy párhuzamosan folyó kulturális antropológiai kutatásnak is munkatársa volt – 15 hónapot töltött az adott településen, és a közösség tagjaival, valamint gyermekeikkel bensőséges kapcsolatba került. Távozása után, az elmúlt 12 évben ugyanezen településen e sorok írója folytatta az etnográfiai adatgyűjtést, valamint a felvételeknek az informánsok segítségével történő átírását.

A 13 település gyermekközösségeiben gyűjtött adatok alkotják a Cigány Gyermeknyelvi Szövegkorpust, amely összesen mintegy 60 órányi felvételt (hangfelvételeket, valamint alkalmilag készített videofelvételeket) foglal magába. Ebből az anyagból a jelen elemzés céljaira az említett észak-magyarországi településen gyűjtött adatsoportot választottam ki. Az itt készült mintegy 30 órányi felvételtől eddig kb. 15 órányi anyag átírása történt meg (az átírás módjáról ld. alább). A kiválasztott közösség tagjai a cigány (románi) nyelv oláh-cigány dialektusának másári aldialektusát beszélik (a dialektus legfontosabb jegyeinek leírását ld. Réger 1987). Ugyanezen közösségről egy úttörő jelentőségű kulturális antropológiai leírás is rendelkezésünkre áll (Stewart 1993), amelyre e sorok írója az elemzés során alapvető referenciaként támaszkodhatott.

Ami a szövegek átírását illeti: ennek első lépéseként elkészítettem a felvételek nyers átírását. Ezután a nyers átírást az adatközlők – a hajdani gyermekek, ma már fiatal felnőttek – segítségével ellenőriztettem és javítottam. Ennek során feljegyeztem a cigány munkatársak saját és gyermektársaik korábbi szövegeihez fűzött kommentárjait. (Néhány felvételt a vizsgálat munkatársai röviddel a felvétel után, a közösség felnőtt tagjainak a segítségével írtak át.) A korrigált szövegek CHILDES formátumba kerülnek (MacWhinney 1991), így a CHILDES-rendszer megfelelő programjainak a segítségével a továbbiakban sokoldalúan elemezhetők lesznek.

II. Az elemzés kiindulópontjai: pillantás a műfaj kérdésére

A gyermekszövegek átírása során gazdag és zavarba ejtően sokrétű orális kultúra képe bontakozott ki a kutató előtt: a szalagokon a „fel-nőtt” folklórból ismert vagy attól merőben eltérő témájú, különböző hosszúságú narratív szövegek, monologikus vagy több szereplő által megvalósított társalgási vagy narratív szekvenciák, szerepjátékok és más típusú társalgási játékok követik egymást – s mindezek töredékes vagy teljes változatban, elmosódó típusúhatárokkal, játékos vagy komoly előadásban, nemritkán egymással is kombinálódó tematikai és stilisztikai jegyekkel.

Az anyag elemzéséhez a kutató a szakirodalomban sem találhatott támpontot, lévén, hogy a cigány gyermekfolklórról mindeddig sehol nem készült tanulmány. (E tekintetben legfeljebb szórványos gyűjtések vagy a témakörre vonatkozó egyes megjegyzések adnak lehetőséget az összehasonlításra pl. Wlilocki 1890; Bari 1990.) Ezért a témakör vizsgálatának e kezdeti fázisában a heurisztikus megközelítés alkalmazása tűnt célszerűnek. Ugyanakkor azonban a műfaji elemzés egyes XX. századi irányzatai (ezekről ld. Bauman–Briggs 1992) szempontrendszerek, megközelítési-elemzési módok egész sorát kínálja fel a kutatónak. Bár a tanulmány lehetőségeit meghaladja e kutatási terület bármilyen vázlatos áttekintése, kiemelhető néhány olyan elemzési szempont, illetve tudományos állítás, amely a cigány gyermekfolklór vizsgálatában különösen relevánsnak tetszett. Ezek a következők:

1. Minden beszéd „generikus”.

A „beszélés etnográfija” hipotézisével összhangban elfogadtam azt a feltételezést, hogy elvileg minden emberi beszéd megnyilvánulás generikus (vagyis minden, adott kontextusban elhangzó szöveghez rendelhető valamilyen műfaji kategória, ld. Hymes 1972).

2. A beszélés helyi kategóriáinak fontossága.

A műfajok azonosítása, értelmezése során figyelemmel kell lennünk a beszélés helyi kategóriáira. (Azaz univerzális, a priori, analitikus kategóriák alkalmazása helyett – vagy legalábbis ezek mellett – vizsgálnunk kell, hogy egy-egy adott kultúrában milyen beszélési módokat, „beszéd-műfajokat” tartanak nyilván maguk a beszélők, ld. Boas 1940 [1914]; Bauman–Briggs 1992.)

3. A „műfaj” alapdefiníciója: kötött alapstruktúra vagy „orientációs keret”?

A műfajkutatás egyes újabb eredményei azt mutatják, hogy a strukturális megközelítési móddal összehasonlítva – amely a műfaji kategóriát a szövegváltozatok mögötti kötött, változatlan alapstruktúrával jellemzi (ld. pl. Propp 1995; Sebeok 1964) – a praxis szempontú, dinamikus megközelítések a szövegek nagyobb körét képesek műfaji szempontból értelmezni. Ez utóbbi irányzat egyik képviselője, W. Hanks például a műfajt prototipikus elemek, tematikus, stilisztikai és indexikus sémák halmazának tekinti, amely nem hoz létre kötött struktúrát, csupán egyfajta „orientációs keretet” nyújt a szöveg produkciójához és recepciójához (Hanks 1987). Ez utóbbi megközelítés alkalmazása témánk esetében a következő megfontolások alapján is előnyösnek tűnik:

– Egyfelől a narratív fejlődés kutatása azt bizonyítja, hogy globális szövegstruktúrák, narratív sémák elsajátítása viszonylag későn következik be (Berman–Slobin 1994). Tehát kisebb gyermekek nagyobb valószínűséggel használnak prototipikus elemeket egy-egy adott műfaj használatának a jelzésére.

– Másfelől az oláh cigány orális folklór jelenleg ismert sajátosságai (pl. az improvizáció fontossága, az interaktív szövegépítés, ezekről ld. Réger 1987; Kovalcsik 1988) leginkább a dinamikusan értelmezhető „műfajok” irányába mutatnak.

4. A műfaj „működésének” kulcsa a „szövegköziség” (intertextualitás).

Elsőként Bahtyin mutatott rá arra, hogy az irodalmi struktúra nem csupán létezik, hanem más, korábbi szövegekkel való összefüggésében „generálódik” (Bauman–Briggs 1992). Tehát minden szöveg kapcsolatban áll más korábbi szövegekkel, s ezek a szövegközi kapcsolatok szabják meg a szöveg produkcióját és recepcióját. Ennek alapján esetünkben azt a kérdést kell lehetőség szerint megválaszolnunk, hogy a vizsgált gyermekszövegek milyen korábbi szövegekhez kapcsolódhatnak. (Vagyis milyen korábbi szövegek „újrakontextualizálását”, új kontextusban való alkalmazását jelenthetik.)

III. Elemzési kategóriák a cigány gyermekfolklor vizsgálatában

A fent mondottakat figyelembe véve, a cigány gyermeknyelvi szöveganyag vizsgálata során a következő elemzési szempontokat, illetve kategóriákat alakítottam ki:

1. **A szövegek eredete/forrása:** Ez a szempont a cigány gyermekszövegek intertextuális előzményeit próbálta meg felderíteni. E tekintetben világosan elkülöníthető volt a két alábbi szövegekategória:

– Felnőtt modellhez kapcsolódó gyermekszövegek.

Az ide sorolható szövegek a felnőtt folklor elemeit, ill. felnőttek különböző helyzetekben tanúsított nyelvi viselkedését reprodukálták a gyermekjáték kontextusában (pl. a „felnőtt” cigány mesék vagy a felnőttek közötti társalgás megjelenítése a gyermekek szöveganyagában).

– Gyermekek által továbbadott szövegek.

A szövegek másik része, úgy tűnik, autonóm gyermekfolklorra vezethető vissza. Feltevésünk szerint tehát ezeket a szövegeket a gyermekközösségek egymást követő generációi egymásnak adják tovább, felnőtt korba jutva pedig elhagyják, mintegy „elfelejtik” ezeket. (Fiatal cigány munkatársaink távoli emlékként, többnyire lekicsinylő terminusokban emlékeztek gyermekkori szövegeikre, játékaikra: „Össze-vissza beszélünk” vagy „Mondtuk, ami eszünkbe jutott” – jegyezték meg például.)

2. **A szöveget előadó gyermekek száma: egy <-> több beszélő:** A második szempont az egyetlen beszélő által produkált, monologikus szövegeket különítette el a két vagy több beszélő által közösen létrehozott szövegektől (ennek típusait ld. később).

3. **Szöveg – esemény kapcsolat:** A gyermekszövegek abban a tekintetben is elkülöníthetők voltak, hogy egy-egy adott szövegben milyen kapcsolat állt fenn az adott megnyilatkozás-szekvenciák és az általuk megjelenített események (events) között. A szövegek egy része időben egymást követő események *elbeszélését* tartalmazta („events related”), más részük pedig – társalgási keretben – közvetlenül *megjelenítette* az eseményeket („events enacted”). A két utóbbi szempont alapján elhatárolt gyermeknyelvi szövegekategóriákat az 1. táblázat mutatja be.

1. táblázat: Cigány gyermeknyelvi szövegtípusok

	Egy előadó (monologikus)	Két vagy több előadó
E l m o n d v a e l j á t s z v a	NARRATÍVA	KÖZÖSEN KONSTRUÁLT NARRATÍVA
	RITUÁLIS JÁTÉK (felsorolás és/vagy narratíva interakciós keretben)	
		TÁRSALGÁSI JÁTÉKOK

A fenti kritériumok alapján elkülönített gyermeknyelvi szövegkategoriók további elemzésében, a szövegtípusok finomabb elhatárolásában támpontnak tekintettem továbbá: a témát, a szövegalkotás egyes strukturális és pragmatikai sajátosságait (pl. meghatározott formulák alkalmazása; a szöveg szerkezeti felépítése), valamint az előadás (performancia) egyes jellemzőit (pl. ritmus, sajátos szupraszegmentális jegyek).

Az 1. táblázatban felsorolt szövegkategoriók közelebről a következők:

A) NARRATÍV SZÖVEGEK

Labov és Waletzky (1967) nyomán narratív szövegnek tekintetem verbális megnyilatkozások olyan egymásutánját, amelyek valamely időbeli esemény-szekvenciát ábrázolnak. Ezek egyaránt lehettek monologi-

kusak vagy több beszélő által létrehozottak (közösen konstruáltak). Beszédanyagunkban a narratívák leggyakoribb azonosító jegye a meseformulák – Bauman (1986) kifejezésével: „metanarratív keretező elem” – használata volt, amelyeket a gyermekek az általuk létrehozott szövegek meghatározott pontjain alkalmaztak. (A narratíva elején leggyakrabban a *Sas kaj nas* „Volt hol nem volt” nyitó formulát használták, a szöveg végén pedig különböző záró formulákat, mint pl. *Te na mule v adjes trajin* „Ma is élnek, ha meg nem haltak” vagy a hibásan megjegyzett magyar mesezáró kifejezést átvéve: *Itt a vége, fuss el vége.*)

Tartalmi-tematikai szempontból a cigány gyermeknyelvi narratívák az alább megadott csoportokba voltak sorolhatók. A „mesekeretező” formulákat a gyermekek mindhárom típus esetében alkalmazták.

NARRATÍV SZÖVEGEK

MESÉK	„ÉLETMESÉK”	„ÉLETKÉPEK”
	SZEREPLŐK	
szent és/vagy profán és/vagy közösséghez tartozó szereplők; mesefigurák (sárkány, ördög, beszélő ló) és esetleg mesélő és társai	Mesélő és/vagy társai; közösség tagjai	prototipikus vagy konkrét közösségi szereplők

TARTALMI ELEMÉK

Hagyományos mesemotívumok, fantázia elemek (kapcsolat rituális játékkal)	· megtörtént és/vagy fiktív események	prototipikus események
--	--	---------------------------

A jelen tanulmányban – terjedelmi okokból – csupán a narratív szövegek első típusára, a mesére mutatok be példát, egy 9 éves kislány

hosszabb elbeszélésének egy részletét (ld. 1. példa). A bemutatott szöveg jól szemlélteti a fiatalabb adatközlők által alkalmazott ún. „tématársító” mesemondási technikát, amelynek eredménye: laza asszociatív szálakkal egymáshoz fűzött epizódok, „mesemodulok” füzéréből álló szöveg. (A témataársító [topic-chaining] narratívákról ld. Michaels 1981.) A bemutatott szöveg első „moduljában” (1–14. sor) egy király és a rózsája szerepelnek. A szereplőkre a mesélő kivétel nélkül határozott névelőjű főnevekkel utal, tehát az epizód hőseit már az első említés alkalmával is a hallgató számára ismert információként kezeli – akárcsak a következő mesemodulokban. A második, rövid meselem (15–17. sor) főszereplője a Jóisten, aki csodát tesz. A Jóisten felesége Szűz Mária: ezen az asszociatív szálon át folytatódik a narratíva a következő mesemodullal (18–30.), amely a szent család fiainak párválasztását beszéli el: ki hozza a legjobb menyecskét a szent családba? (Az 1. példa ennek a hosszabb meseelemnek csupán egy részletét közli.) A narratíva előadását a hangos, szépen tagolt szövegmondás, rossz kezdést, hezitációt csak elvétve tartalmazó előadás jellemzi.

1. példa: meserészlet

- 1 Phenèl lak o kiràji:
Mondja neki a király:
- 2 „Àv tar mànde romnjàte.”
„Gyere hozzám feleségül!”
- 3 „Či žav.”
„Nem megyek.”
- 4 „Naštik šaj žav, ke mè sim kathe / e vilagòsko palòta.”
„Nem mehetek, mert én vagyok a világ palotája.”
- 5 „Àv tar mànde romnjàte!”
„Gyere hozzám feleségül!”
- 6 „Či žav!”
„Nem megyek!”
- 7 „Kathè sim e palotàki ròža.”
„Mert itt én vagyok a palota rózsája.”
- 8 Šinèl tele e ròža.
Levágja a rózsát [a király].

- 9 Akà(n) phen(el) lake:
Akkor mondja neki:
- 10 „Àv tar mànde romnjàte!”
„Gyere hozzám feleségül!”
- 11 D’ aba e ròža muli sas.
De a rózsa már meg volt halva.
- 12 Haj o vilàgo sà phabule.
Ès a világ mind elégett.
- 13 De gede phàbolas!
De úgy égett!
- 14 Odj anda jàg sikrazilas e sulumà.
Hogy a tűzből (ki)szikrázott a szalma.
- 15 Gelè pala djiv jèkhar o Sùnto Del haj Sùnto Mårje lečeškočesa.
Egyszer elmentek búzáért a Jóisten és Mária, lócsöskocsival.
- 16 Malavèl jek ka gràs.
Ût egyet a lóra [a Jóisten].
- 17 Haj o djiv sà telè síndjüles.
Ès a búza mind levágódott.
- 18 Akkor palè / haj avèl i Sùnto Mårje te phenèl lenge:
Akkor aztán / és jön Mária, mondani nekik:
- 19 „Mùre šavora!”
„Gyerekeim!”
- 20 „Rakhlè aba tumènge šavoren?”
„Találtatok már magatoknak lányt?”
- 21 „Rakhlèm aba sodè trubundàs tu, rakhjèm kasavì, mama,
hodj tjo jilo te bàrol.”
**„Találtunk, amennyi csak kellett neked, találtunk már olyat,
mama, hogy a szíved megnő [= örül a szíved].”**
- 22 Phenèl:
Mondja:
- 23 „Àn ta la dè, miro šavo, te dikhàv sàr radjogil!”
„Hozzad no, fiam őt, hadd nézzem, hogy ragyog!”
- 24 Či kerel khanči, e Sùnto Mårje sà xolil.
Nem csinál semmit [a lány], a Szűz Mária ideges.
- 25 Sà xolil (e) Sùnto Mårje.
Mind csak haragos a Szűz Mária.
- 26 Haj phenèl i Sùnto Mårjem:
Ès mondja a Szűz Mária:

- 27 /// Haj phenèl i Sùnto Màrjem:
 /// és mondja a Szűz Mária:
 28 „Haj sò kamen tume manca te keren?”
 „Mit akartok tenni velem?”
 29 „Av o kàver!”
 „Jöjjön a másik!” [= a másik fia a menyasszonyával]
 30 Avel o kàver, anel o kàver.
 Jön a másik, hozza a másik [ti. a menyecskét].
 [...]

B) TÁRSALGÁSI JÁTÉKOK

A társalgási játékok típusai a következőképpen foglalhatók össze:

TÁRSALGÁSI JÁTÉKOK

SZEREPJÁTÉKOK

ismert konkrét szereplők
 megjelenítése;
 reális események;
 esetenként maximális
 intertextuális hűség
 (mimesis)

„KONVERZÁCIÓ”

beszélő saját nevében
 beszél, választott társsal;
 „forgatókönyv” jelleg;
 distancia/absztrakció
 (ritualizált)

A társalgási játékok közül a szerepjáték a közösségben megélt eseményeket reprodukálja a gyermekjáték kontextusában: asszonyok beszélgetését, kártyajátékot, vásári párbeszédet, s túl a mindennapi interakciókon, az élet ünnepeiből eseményeit, pl. lánykérést, lakodalmat. A szerepjátékban megjelenített beszélők gyakran konkrét személyek, akiknek társalgási stílusát, kiejtését, hangleyjtését a gyermekek olykor megdöbbentő hűséggel utánozzák. A szerepjáték „műfajára” egy korábbi írásomban (ld. Réger 1987) röviden már kitértem, ezért itt a társalgási játék másik típusát, a „konverzációt” mutatom be. A társalgási játékoknak ez utóbbi típusa – úgy tűnik – elsősorban az elvárt „finom” viselkedés, az udvariasság begyakorlását szolgálja. Leggyakoribb témái: találkozás, bemutatkozás, udvarias tudakozódás távollévő családtagokról, is-

merősökről, érzelmi állapotok megbeszélése. A „konverzáció” szereplői saját nevükben beszélnek, forgatókönyvszerű, részben előre megjósolható megnyilatkozás-szekvenciákkal, és az ezekhez társuló, sajátos hanglejtés-mintákkal.

A 2. példa egy a 11 éves Szöszi az 5 éves Hajnal és két másik (9, illetve 10 éves) kislány között lezajlott, „konverzáció” típusú társalgást mutat be. A beszélgetés témája: találkozás, tudakozódás a távollévő rokonokról. A beszélők egyike, Szöszi felteszi a bevezető kérdést, és egyben – sűgva – az általa kiválasztott „forgatókönyv” alapján javaslatot tesz beszédpartnereinek a referens személyére (1–2. sor). Ezt a beszédpartnerek egyike, Dari nem fogadja el, alternatív javaslatot tesz, és a párbeszéd az általa javasolt szálon folytatódik (3–4. sor). A tematikai keret határait világosan utal a párbeszéd 10. sora. Az ötéves, a beszédműfajok használatában még kevésbé gyakorlott Hajnal itt a bevezetett referenssel kapcsolatban egy, a mesekerethez (illetve a rituális játékhoz) illő helyszínre utal (*az égben*). Az érettebb partner erről a műfaji „kisiklászról” nem vesz tudomást, a társalgást a korábbi „forgatókönyvnek” megfelelően folytatja (11–12. sor).

2. példa: „konverzáció”

1. Szöszi: Kàj sanah, Hàjnal, kàj sanah Melinda?
Hol voltál, Hajnal, hol voltál, Melinda?
2. [sűgva partnernek]: Ka muro dad ande katina.
Apámnál, a katonaságban.
3. Dari: Na.
Nem.
4. Kaj e Cica andi korhàza.
A Cicánál a kórházban.
5. Szöszi: Haj e Jutka çi dikhlen?
És a Jutkát nem láttad?
6. Édes: Ame dikhlèm la!
Mi láttuk!
7. Szöszi: Haj kàj la?
És hol van?
8. Hajnal: Gelès tar.
Elment.

9. Szöszi: Kàj gelah Hájni?
Hova ment, Hajni?
10. Hajnal: Čer ì la!
Az égben van.
11. Szöszi: Haj vî tu sanas a Jutkàsa?
Hát te is voltál a Jutkával?
12. Vî tu sanah andi korhàza?
Te is voltál a kórházban?
- [...]

C) RITUÁLIS JÁTÉK

Amint az 1. táblázatból kitűnik, a narratív szövegek és a társalgási játékok között a kiválasztott szempontokból a rituális játék („üllő játék”) jelentett átmeneti kategóriát. Ebben a gyermekeknek társalgási keretben (játsszótárs felszólítására), meghatározott motívumok felhasználásával monologikus szöveget kellett improvizálniuk a Szűz Máriáról és a családjáról. A szövegproduktiót folyamatos, hangos, szépen artikulált előadásmód jellemezte. Az improvizált szöveg végét az *Ámen* szó és/vagy valamilyen hosszabb vagy rövidebb, fohászszerű formula jelezte, ezután pedig a szövegmondó rituális jutalmazásban vagy büntetésben részesült. (A játék részletesebb leírását és néhány tipikus szöveget ld. Réger 1987.)

IV. Hipotézisek a cigány gyermeknyelvi szövegkorpusz további elemzéséhez

Az eddigi vizsgálat eredményei alapján lehetőség nyílik olyan feltevések kialakítására, amelyek támpontul szolgálhatnak majd a Cigány Gyermeknyelvi Szövegkorpusz további elemzéséhez. Ezek a feltevések a következők:

1. Formális–informális kontinuum.

Az eddigi vizsgálatok alapján úgy tűnik: a vizsgált gyermek-szöveg-típusok – az előzőkben elkülönített „műfajok” – formalitás szempontjából különböző fokozatokat képviselnek, és ilyen minőségükben egy elképzelt formális–informális skála mentén helyezhetők el. Ugyanis az eddigi szövegelemzések során egy sor olyan strukturális és előadással kapcsolatos jegy volt azonosítható, amelyek a szövegek formalitási

fokának a jelzésében (indexálásában) szerepet játszhatnak. Ilyen sajátosságok voltak például maga a téma, illetve egy sor szövegtani és grammatikai/lexikai/fonológiai jegy, mint például az ellipszis, a lexikai elemek megválasztása, formulák alkalmazása, parallelizmus, vagy a **sandhi** szabályok alkalmazásának foka. Mindezeket – Hanks nyomán – a műfaj azonosítását lehetővé tevő prototipikus jegyeknek (tematikus, stilisztikai, indexikus jegyeknek) is tekinthetjük. A „formális–informális” kontinuum egyik – formális – végpontjára a rituális játék tehető, míg az skála informális végpontjára konkrét személyek mindennapi társalgásának megjelenítése, a szerepjáték bizonyos esetei kerülnének. Ennek megfelelően az ellipszis vagy a hangzókihagyás formális szövegekben (pl. a rituális játékokban vagy a mesében) úgy tűnik, lényegesen ritkábban fordul elő, mint a köznapi társalgást megjelenítő szerepjátékokban (ld. például az 1. példa 24–26. és 30. sorát). Túl ezen, a formalitás fokát az előadás bizonyos sajátosságai is világosan jelölik: hangosabb, gondosan artikulált, lassúbb tempójú szövegmondás például egyértelműen a formalitás magasabb szintjére utal.

2. Gyermeknyelvi „műfajok” – hagyományos oláh cigány beszélési szintek.

Az utóbbi időben publikált néprajzi és kulturális antropológiai irodalomból (Stewart 1987; Kovalcsik 1988) ismert tény, hogy hagyományos oláh cigány közösségek a beszéd két szintjét különítik el: a köznapi beszédet (*duma*), valamint a speciális üdvözlési formulákkal bevezetett formalizált beszédet (*vorba*). (Ez utóbbi tartalmilag lehet pl. mese, rejtvény vagy ének.) Feltevésünk szerint az eddigiekben elkülönített „műfajok” összefüggésbe hozhatók a tradicionális cigány nyelvi közösségek e kétféle beszédmódjával, a beszéd kétféle szintjével, amennyiben a gyermeknyelvi beszédműfajok mintegy ezen beszélési módok „begyakorlását” szolgálnák.

A cigány nyelvi szocializációs projektum kutatási eredményei a széles körben dokumentált iskolai nyelvi hátrányok problémáját is új megvilágításba helyezik. Ezek alapján úgy tűnik: e nehézségek legfőbb forrása nem valamiféle nyelvi „deficit”-ben keresendő, hanem egy olyan nyelvi szocializációs modellben, amely alapvetően különbözik az írástudó, iskolaorientált közösségekben alkalmazott mintáktól. Ennek során a hagyományos cigány közösségekben élő gyermekek merőben más típu-

hagyományos cigány közösségekben élő gyermekek merőben más típusú szövegekkel kerülnek kapcsolatba mint iskolaorientált csoportokban nevelődő társaik. Az iskolai oktatás sikerességének elengedhetetlen feltétele, hogy az oktatási rendszer ezeknek a szocializációs különbségeknek tudatában legyen, és kezelésükre, áthidalásukra megfelelő stratégiákkal rendelkezzenek.

Irodalom

Bari Károly: *Az erdő anyja*. Gondolat. Budapest 1990.

Bauman, R.: *Story, performance and event*. Cambridge University Press. Cambridge 1986.

Bauman, R.–Briggs, C. L.: *Genre, Intertextuality and Social Power*. *Journal of Linguistic Anthropology* II/2, 1992.

Berman, R. A.–Slobin, D. I.: *Relating Events in Narrative: A Crosslinguistic Developmental Study*. Erlbaum. Hillsdale, N.J. 1994.

Boas, F.: *Mythology and Folk-Tales of the North American Indians*. In: *Race, Language and Culture*. Free Press. New York 1940 [1914], 451–490.

Ely, R.–Gleason, J. B.: *Socialization across contexts*. In: *Handbook of Child Language*. Eds. Fletcher, P.; MacWhinney, B. Blackwell. Oxford 1994, 251–270.

Gleason, J. B. (ed.): *The Development of Language*. Allyn and Bacon. Boston 1997.

Hanks, W. F.: *Discourse Genres in a Theory of Practice*. *American Ethnologist* 14/4. 1987, 668–692.

Hymes, D. H.: *Models of the Interaction of Language and Social Life*. In: *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*. Eds. Gumperz, J. J.; Hymes, D. H. Holt, Rinehart and Winston. New York 1972, 35–71.

Kovalcsik Katalin: *Bevezetés*. In: *A mesemondó Rostás Mihály*. Szerk.: Grabócz Gábor és Kovalcsik Katalin. MTA Néprajzi Kutatócsoport. Budapest 1988, 7–24.

Labov, W.–Waletzky, J.: *Narrative Analysis: Oral versions of personal experience*. In: *Essays on the verbal and visual arts*. Ed. Helms, J. University of Washington Press. Seattle 1967, 12–44.

MacWhinney, B.: *The CHILDES project: Tools for analyzing talk*. Erlbaum. Hillsdale, N.J. 1991.

Michaels, S.: „Sharing time”: *Children's narrative styles and differential access to literacy*. *Language in Society* 10. 1981, 423–442.

Propp, V.: A mese morfológiája. Osiris–Századvég. Budapest 1995.

Réger Zita: Nyelvi szocializáció és nyelvhasználat a magyarországi cigány nyelvi közösségekben. Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből. 3. 1987, 31–89.

Réger Zita: Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció, nyelvi hátrány. Akadémiai Kiadó. Budapest 1990.

Réger, Z.–Gleason, J. B.: Romani child-directed speech and children's language among Gypsies in Hungary. *Language in Society* 20. 1991, 601–617.

Schieffelin, B. B.–Ochs, E. (eds.): *Language Socialization across Cultures*. Cambridge University Press. Cambridge 1986.

Sebeok, T. A.: The Structure and Content of Cheremis Charms. In: *Language in Culture and Society*. Ed. Hymes, D. H. Harper and Row. New York 1964, 356–371.

Stewart, M. S. *Daltestvérek*. T-Twins Kiadó. Budapest 1993.

Wlislocki, H.: *Von wandernden Zigeunervolke*. Verlagsanstalt und Druckerei Aktien-Gesellschaft. Hamburg 1890.